

# 1950-1960 devresinde Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri

*Asistan Özer Serper*

## G İ R İ Ş

«19. asırda cemiyetin bünyesinde vukubulan en büyük inkılâplardan biri, nüfusun geniş ölçüde şehirleşmiş olması ve ekseriyetinin, evvelce köylerde otururken, zamanla şehirlerde toplanmasıdır. Köylerin artan nüfusu şehirlere göç etmiş, şehir sâkinlerinin sayısı gittikçe kabarmış, bilhassa muayyen merkezler çok büyümüş, buna karşılık köylerde yaşayanların miktarı, bazen mutlak olarak sabit kalsa bile, genel nüfusa nisbetle, başlıca memleketlerde ehemmiyetli surette gerilemiştir. Bu hareket birçok endişeler doğurmuş ve tenkidlere uğramıştır. Şehirleşmenin, mesken buhranına, doğumların azalmasına, ırkın soysuzlaşmasına, halkın müfrit siyasî cereyanlara kapılmasına sebep olduğu ileri sürülerek, şehirler milletlerin mezarı olarak vasıflandırılmıştır<sup>1</sup>. İki Dünya harbi arasında topraksız çiftçi ve ameleli arazi sahibi kılmak yolunda muhtelif memleketlerde alınan tedbirler, bilhassa şehirlere akını durdurmak veya oralardaki birikmeyi azaltmak gayesine matuftu. Fakat bu tedbirlere ve 1930 yılına doğru kopan büyük iktisadî buhranın en ziyade şehir sâkinlerini sıkıntıya düşürmüş ve şehirlerde hayatı güçleştirmiş olmasına rağmen şehirlere akın iki dünya harbi arasında da devam etmiştir<sup>2</sup>.

Türkiye'de de böyle bir hareket var mıdır? Mesele ilk defa *Ernst Reuter* tarafından incelenmiş ve ciddi bir şehirleşme temayü-

---

1, 2) *Dudley Kirk* : «Europe's Population in the Interwar Years». League of Nations, Princeton America, 1946, s. 29 - 35.

lünün mevcut olmadığı neticesine varılmıştır<sup>3</sup>. Ancak etüd, 1945 sayımı tertip edilmeden, hattâ 1940 sayımının kesin neticeleri yayınlanmadan önce yapılmış olduğu gibi, müellifin, evvelki sayımlar hususunda dayandığı bazı rakamlar da pek doğru görünmemektedir»<sup>4</sup>.

Ord. Prof. Dr. Ömer Celâl Sarc 1927 - 45 devresinde hafif bir şekilde cereyan eden ve genel olmayıp muayyen şehirlere yönelmiş bulunan bir hareketin mevcut olduğunu kabul etmektedir<sup>5</sup>. Prof. Sadun Aren ise yine bu devrede köylerimizden şehirlerimize doğru bâriz bir akının mevcut olmadığını ifade etmektedir<sup>6</sup>. Doç. Dr. Gülten Kazgan'a göre, 1950 yılından itibaren memleketimizde şehirleşme olayı sür'atlenmiş ve büyük şehirlerde nisbî olarak daha yüksek bir gelişme şeklinde ortaya çıkmıştır<sup>7</sup>. Prof. Dr. Halûk Cillov da aynı görüşe iştirak etmektedir<sup>8</sup>.

Bu incelemede, Türkiye'de şehirleşme hareketlerinin 1950 - 60 yılları arasında takip ettiği seyir tesbite çalışılacak ve eldeki bilgilerin müsaadesi nisbetinde sebepleri araştırılacaktır.

İncelememizde, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yayınlarındakine benzer bir şekilde, il ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfusu şehirli nüfus, bunlar dışında yaşayanları ise köylü nüfus kabul edeceğiz. Bu itibarla, 1.506.040 (1960'da) nüfuslu İstanbul şehri kadar, Ordu vilâyetinin 275 (1960'da) nüfuslu Kumru kazası da şehir sayılacak ve aynı kategoriye sokulacaktır.

10.000 nüfusa asgarî şehir büyüklüğü nazariyle bakmamamızın sebebine gelince, bu rakamın Türkiye için varit olamayacağı kanaatindeyiz. Filhakika, Türkiye'de en kalabalık köy - bucak nüfusu 4.000'i geçmemektedir. Şöyle ki; nüfus grupları itibariyle (iskân merkezleri) ve (il ve ilçe merkezleri) sayısını tetkik edecek olursak görürüz ki, (4001 ve +) nüfuslu iskân merkezlerinin tamamı (il ve ilçe merkezleri) dir, yani 4.000 den fazla nüfuslu köy - bucak bulunmamaktadır<sup>9</sup>.

3) *Ernst Reuter* : «Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri» Aylık Siy. İl. Dergisi, Eylül 1941, Sayı 126, s. 240 ve d.

4, 5) *Ord. Prof. Dr. Ömer Celâl Sarc* : «Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri» İkt. Fak. Mec. C. 9, s. 30 ve d.

6) *Prof. Sadun Aren* : «Şehirleşme Hareketleri». S.B.O.D., C. 5, s. 332 d.

7) *Doç. Dr. Gülten Kazgan* : «Şehirlere Akın ve İktisadî Değişme». İkt. Fak. Mec. Cilt 19, s. 375 ve d.

8) *Prof. Dr. Halûk Cillov* : «Türkiye Ekonomisi» 1962, s. 89.

9) 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, D. İ. E. Yayını, No. : 444, s. XXXVIII - XXXIX.

Burada ilâve edeceğimiz bir husus, asgarî şehir büyüklüğünün, köy ve bucakların nüfuslarında ileride vukubulacak gelişmeler de gözönüne alınarak, 5.000 nüfus olarak kabul edilmesi temennisidir.

### I — NÜFUSUN KÖYLER VE ŞEHİRLER ARASINDAKİ DAĞILIMI

#### a) Geçmiş yıllardaki durum :

TABLO : I

Yıllar	Şehir nüfusu (İl ve ilçe merkezleri)	Şehirli nüfusun genel nüfusa oranı (%)	Köy nüfusu (Köy+Bucak)	Genel nüfus
1935	3.802.642	23.5	12.355.376	16.158.018
1940	4.346.249	24.4	13.464.701	17.820.950
1945	4.687.102	24.9	14.103.072	18.790.174
1950	5.244.337	25.0	15.702.851	20.947.188
1955	6.927.343	28.8	17.137.420	24.064.763
1960	8.859.731	31.9	18.895.089	27.754.820

Kaynaklar : a) Aylık İstatistik Bülteni No. : 61, s. 148.

b) 1955 Genel Nüfus Sayımı.

c) 1960 Genel Nüfus Sayımı.

(1927 rakamı sıhhatli olmadığından dahil edilmemiştir).

b) Bu duruma göre 1950 - 1960 yılları arasında şehirleşmenin tetkiki :

Şehir nüfusunun artış sebeplerini üç grupta toplayabiliriz :

aa) Tabii nüfus artışı şehirlerde köylere nazaran fazla olabilir.

bb) Dış göçler vasıtasıyla gelenler şehirlere yerleşerek şehir nüfusunu arttırabilirler.

cc) İç göçler neticesinde köyden şehire gidenler şehir nüfusunun artmasına sebep olabilirler.

— Türkiye'de, doğum nisbetinin daha yüksek olması dolayısıyla tabii nüfus artışı köylerde şehirlere nazaran daha fazladır. Bu itibarla şehir nüfusunun nisbi artışının, genel nüfusun nisbi artışından daha düşük seviyede kalacağı şüphesizdir.

— Dış göçler 1950 den sonra çok sönük kalmıştır. Şöyle ki, 1950 de yabancı memlekette doğanlar sayısı 766.764 <sup>10</sup> iken bu rakam 1960 da 952.515 <sup>11</sup> e ulaşmıştır. 1950 - 60 devresinde dış göçlerden hasıl olan 185.751 kişilik nüfus artışı, yine bu devredeki 6.807.622 kişilik genel nüfus artışının sadece %2.73 ünü teşkil etmektedir.

— İlk iki sebep şehir nüfusundaki nisbî artışı izah edemediğine göre, 3. sebebin, yani köyden şehire akımın mevcudiyetini kabul etmek gerekmektedir.

#### c) Şehirleşmenin derecesi :

Şehirleşme hareketi 1950 - 55 devresinde, 1955 - 60 devresine nazaran daha şiddetli olmuştur. Şöyle ki, şehir nüfusunun yıllık artışı 1950 - 55 devresinde % 6.40 iken, bu nisbet 1955 - 60 devresinde % 5.56 ya düşmüştür.

## II — ŞEHİRLEŞMEDEKİ HIZLANIŞI AÇIKLAYICI SEBEPLER

Şehirleşme ve bilhassa büyük şehirlerin daha fazla büyümesi olayının 1950 den bu yana hızlanmasının sebepleri arasında köyün içinde olagelen değişmelerin köyün dışındakiler kadar önemi vardır. Gerçekten, şehirlere akını izah için «köyün itimi», «şehirin çekimi» diye bir ayırma yapılmakta ve iktisadî değişmenin iki yönünün de bu husustaki rolü ortaya konmaktadır <sup>12</sup>.

Aşağıda her iki husus bütün detaylarıyla incelenecektir.

#### A) KÖYÜN İTİMİ :

### 1 — Köy içinde faal nüfusa ilâveler ve ekilen arazi miktarında sınırın aşılması :

1960 Genel Nüfus Sayımına göre nüfusun % 68.08 i köylerde yaşamaktadır. Köylerde tabii artış nisbetinin şehirlere nazaran yüksekliği gözönüne alınacak olursa, bu artışın ziraî kesimde çalışan nüfus nisbetini çoğaltma temayüllü yaratması beklenebilir. Buna paralel olarak, ekilişe elverişli arazi genişlerse faal nüfustaki bu ilâveleri masnetmek mümkün olabilir. Filhakika, ekilen arazi miktarı yıldan yıla artmaktadır. Tarla sahası (nadas dahil) 1950 de

11) 1960 G.N.S. s. 32.

10) 1950 G. N. S. s. 181.

12) *Kazgan* : a.g.k.

TABLO : II

Yıllar	Genel nüfus	Genel nüfusta artış (mutlak)	Genel nüfusta yıllık artış nisbeti (°/°°)
1935	16.158.018	—	—
1940	17.820.950	1.662.932	17.3
1945	18.790.174	969.224	10.5
1950	20.947.188	2.157.014	22.9
1955	24.064.763	3.117.575	29.7
1960	27.754.820	3.690.057	28.94

Kaynak : 1960 Genel Nüfus Sayımı.

(1927 rakamı sıhhatli olmadığından dahil edilmemiştir.)

14.542.000 hektar iken, 1955 de 20.998.000 hektara, 1960 da 23.264.000 hektara ulaşmıştır<sup>13</sup>. Harvet Oakes tarafından FAO adına hazırlanan raporda belirtilen<sup>14</sup> 16,41 milyon hektarlık sınır 1955 de % 28,0, 1960 da % 41,8 nisbetinde aşılmıştır. Bu fazlalıkların bir kısmının tâli derecedeki topraklarla karşılanmış olduğunu, 1950 - 60 devresindeki verimlere bakmak suretiyle kısmen de olsa söyleyebiliriz. Şöyle ki, makineli ziraatte dönüm başına ortalama verimde, makinesiz ziraate nazaran bir artış kaydedildiği 1952 yılı Aile ve Muhtarlık anketleriyle de sabit olduğu (Tablo III) cihetle, 1950 den sonra ziraatte kullanılan makine sayısındaki artış (Tablo IV) neticesinde verimlerde bir yükselme beklenebileceği halde, verimler düşük seviyede kalmıştır. O kadar ki, Aile ve Muhtarlık anketlerindeki makinesiz ziraate ait rakamlara bile ulaşılammıştır. (Tablo V). Bu bakımdan, verim düşüklüğünü, kısmen tâli derecedeki toprakların istihsale katılmış olmasıyla izah etmek kabildir.

Ekilen arazideki genişleme neticesinde bir kısım faal nüfusun ziraat içinde massedilmiş olabileceğini söylemiştik. Diğer kısmın ise ya gizli işsizlik şeklinde yine ziraat sektöründe kalmış olması veya şehirlere akın etmesi mümkün ve muhtemeldir.

1950 - 55 devresinde faal nüfusta 1.481.813 kişilik bir artış olmuştur. 1950 senesinde ziraatte çalışanlar bütün faallerin % 83,64

13) Tarım İstatistikleri Özeti, 1942 - 1963, s. 3.

14) Kazgan : a.g.k.

TABLO : III

1952 yılı Aile ve Muhtarlık Anketlerine göre makinesiz ve makineli ziraatte dönüm başına ortalama verim (Kg.)

	AİLE ANKETİNE GÖRE		MUHTARLIK ANKETİNE GÖRE	
	Makinesiz ziraatte	Makineli ziraatte	Makinesiz ziraatte	Makineli ziraatte
Buğday	129	163	132	166
Arpa	149	185	154	184
Pamuk	61	83	57	85
Şeker pancarı	1.841	2.814	1.747	2.867

Kaynak : Türkiye'de zirai makineleşme, S.B.F. yayımları, Ankara 1954, s. 85 - 91.

TABLO : IV

Traktör sayısı

Yıllar	Adet	Yıllar	Adet
1950	16.585	1956	43.727
1951	24.000	1957	44.144
1952	31.415	1958	42.527
1953	35.600	1959	41.896
1954	37.743	1960	42.136
1955	40.282		

Kaynak : Tarım İstatistik Özetleri, 1942 - 1963, s. 3.

TABLO : V

*Yıllar itibariyle buğday, arpa, şeker pancarı ve pamuk randımanları*

(Hektara Kg. olarak)

Yıllar	Buğday	Arpa	Ş. Pancarı	Pamuk
1950	864	1.076	16.781	264
1951	1.169	1.301	26.831	234
1952	1.194	1.379	22.260	244
1953	1.248	1.494	22.243	230
1954	765	960	16.844	244
1955	977	1.131	17.814	251
1956	872	1.110	16.926	259
1957	1.159	1.387	15.331	216
1958	1.147	1.333	16.689	285
1959	1.042	1.200	20.990	312
1960	1.097	1.304	21.608	282

*Kaynak* : Tarım İstatistik Örnekleri, 1962 - 1963, s. 4 ve 6.

ünü teşkil ettiğine göre (Tablo VII) faal nüfus artışının 1.239.388 kişilik kısmının ziraat kesimine ait olması gerekirdi. Ancak, sadece 476.656 kişilik artış (Tablo VII) vukubulmuştur. Şu hal göre 762.732 kişi ziraat kesiminden ziraat dışına çıkmıştır.

## 2 — Çiftçi ailesine isabet eden arazinin daralması :

1952 anketi sonuçlarına göre bir çiftçi ailesine ortalama 77 dönüm toprak isabet ederken <sup>15</sup>, 1963 Genel Tarım Sayımına göre 35,46 dönüm isabet etmektedir <sup>16</sup>. Görülüyor ki, çiftçi ailesine isabet eden arazi daralmıştır.

15) *Öllov* : a.g.k., s. 166.

16) 1963 Genel Tarım Sayımı neticelerine göre tarafımızdan hesaplanmıştır.

Ekilen tarla arazisi : 9.648.144 hektar,

İşletmeler sayısı : 2.721.038.

(Tablolar ilk neticeleri ihtiva ettiğinden hesaplarımızda hata payının bulunabileceği şüphesizdir.)

### 3 — Cüce işletmelerin yüksek sayısı :

Çiftçilerin elinde bulunan arazi, umumiyetle çok küçüktür. Hattâ birçok çiftçi ailelerinin, kötü hasat yıllarında kendi geçimini karşılamaya yetecek kadar bile toprağı yoktur. 1937 senesinde 35 vilâyette yapılan anket neticelerine dayanarak Türkiye'de toprak sahibi çiftçi ailelerinin % 42 sinin 20 dönümden az toprağı olduğu tahmin edilmiştir <sup>17</sup>.

1963 Genel Tarım Sayımına göre toprak sahibi çiftçi ailelerinin % 36,12 sinin 20 dönümden az toprağına sahip olduğu hesaplanmıştır (% 22,04 ü 10 dönümden az toprağına sahip) <sup>18</sup>.

Halbuki, 5 nüfuslu bir aileye her yıl 100 dönümü işlemek üzere 150 dönümlük arazi gerekmektedir <sup>19</sup>.

Şu hale göre, Türkiye ziraat ekonomisinde cüce işletmeler yaygınlık arz etmektedir.

### 4 — İşletme cesametinin küçüklüğü yanında arazi parçalarının yüksek sayısı :

Aşağıdaki tablo bu hususta fikir vermektedir :

TABLO : VI

*Arazi genişlikleri ve parça adetlerine göre işletmenin yüzdesi*

<i>Arazi grupları</i>	<i>1 parça</i>	<i>2 — 3 parça</i>	<i>4 — 5 parça</i>
1 — 20 dekar arasındaki işletmeler	87.02	70.38	46.08
—	—	—	—
—	—	—	—
Toplam	100.00	100.00	100.00

*Kaynak :* 1963 Genel Tarım Sayımı, s. 10.

17) *Cillov* : a.g.k., s. 166.

18) 1963 Genel Tarım Sayımı, Örneklemeye sonuçları (Örnek tablolar) s. 6.

19) *Doç. Dr. Cavit O. Tütengül* : Köyden Şehire Göç Meselesi.

Görülüyor ki, 1 — 20 dekar genişlikte araziye sahip işletmeler, gerek 1, gerek 2 — 3 ve gerekse 4 — 5 parçadan ibaret işletmeler arasında mühim bir yer işgal etmektedir.

### 5 — Topraksız köylüler :

4738 sayılı ve 11 Haziran 1945 tarihli «Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu» münasebetiyle 35 ilde mülkiyet durumu hakkında yapılan araştırmalar neticesi diğer illere teşmil edilmek suretiyle Türkiye'ye ait bazı rakamlar tesbit edilmiştir. Bu ankete göre memleketimizde yalnız 61.008 çiftçi ailesinin topraksız olduğu tesbit edilmiştir. Bu ailelerin genel çiftçi ailesine nisbeti % 5.5 tir. Toprak Kanunu hazırlanırken, Hükümet bunların bütün memleketteki sayısını 125.700 olarak tahmin etmişse de sonradan bu miktarın daha fazla olduğu anlaşılmıştır <sup>20</sup>.

1963 Genel Tarım Sayımına göre topraksız işletme sayısı 308.899 ve nisbet % 8.79 dur <sup>21</sup>.

### 6 — Tarımda makineleşme :

Traktör, Nicholls'a göre 3 - 4 <sup>22</sup>, Helling'lere göre 5 - 9 <sup>23</sup> tarım işçisini işinden etmektedir. Bunların şehire göç etmesi beklenebilir.

1950 ve 1955 yılları arasında traktör sayısında 23.697 gibi önemli bir artış olmuştur (Tablo IV). Nicholls'a göre (71.091 — 94.788), Helling'lere göre (118.485 — 213.273) tarım işçisinin makineleşme dolayısıyla ya tarım dışı kesime geçmiş olması, ya da yarı faal veya gizli işsiz olarak yine köyde kalmış bulunması mümkün ve muhtemeldir.

1955 - 60 devresinde traktör sayısında önemli değişimler olmadığı cihetle makineleşmenin bu devrede şehirleşme hareketlerine tesir etmemiş olduğunu söyleyebiliriz (Tablo IV).

Diğer ziraat âlet ve makineleri sayısında da traktöre benzer bir durum vardır, yani 1950 - 55 devresinde önemli artışlar olurken 1955 - 60 devresinde yalnız cüz'î değişikliklerle karşılaşmıştır.

20) *Oillov* : a.g.k., s. 167.

21) 1963 Genel Tarım Sayımı, s. 6.

22) *W. H. Nicholls* : «Investment in Agriculture in under - developed Countries» *American Economic Review*, Mayıs 1955.

23) *George ve Barbara Helling* : «Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiye'de Köy», s. 100.

## B) ŞEHİRİN ÇEKİMİ :

### 1 — İktisadî olmıyan faktörlerin rolü :

Şehir hayatı eğlenceli, maceralı ve câzibelidir. Köylerin yeknesak hayatından usanan gençler için şehir hayatı çok çekicidir. Birçok kimse şehirlere gitmenin yollarını araştırmıştır<sup>24</sup>. Çocuğuna köy çerçevesi içinde gerekli eğitimi veremeyen hali vakti yerinde köylü ailelerinin şehirlere göç etmesi gazetelerin havadis sütunlarında sık sık rastlanan olaylardandır. Her halde eğitim kadar önemli bir rolü olmamakla beraber, eğlence, daha medenî çevre içinde yaşama arzusunun da bu husustaki payı küçümsememek lâzımdır<sup>25</sup>.

### 2 — İktisadî faktörlerin rolü :

a) Ulaştırma imkânlarının gelişmesinin neticesi köy - şehir temasının artması :

Ulaştırma imkânlarımız yıldan yıla gelişmektedir. Şöyle ki;

aa) Demiryollarımızda taşınan yolcu sayısı 1950 de 53 milyon iken, 1960 da 97 milyona çıkmıştır.

ab) Karayollarımızın uzunluğu 1923 de 18.335 Km., 1949 da 44.903 Km. iken 1959 da 60.623 Km. ye ulaşmıştır.

ac) Her mevsim geçit veren yollar 1950 de 17.645 Km. iken 1959 da 38.374 Km., bakım altında olan yollar 1950 de 28.501 Km. iken 1959 da 45.987 Km. olmuştur.

ad) Askerî taşıt vasıtaları dışındaki motörlü vasıtalarından, otomobil sayısı 1939 da 5.713, 1948 de 5.803 den 1960 da 37.616 ya, kamyon sayısı 1939 da 4.352, 1948 de 10.596 dan 1960 da 48.094 e, otobüs sayısı 1939 da 1.297, 1948 de 1.634 den 1960 da 8.881 e yükselmiştir<sup>26</sup>.

Gerek kara ve gerekse demiryollarımızdaki inkişaf sâyesinde köy - şehir teması artmakta ve bu artış şehirleşme hareketlerinin sür'atlenmesinde müessir olmaktadır.

24) Aren : a.g.k.

25) Kazgan : a.g.k.

26) Prof. Dr. Süleyman Barda : «Münakale Ekonomisi», 1964, s. 296 ve d.

b) *Şehir - köy gelir farklılaşmasının genişlemesi :*

İktisadî sebepler dolayısıyla köyden şehire iki tip insan gider :

- ba) Topraksız ziraat işçileri,  
bb) Toprağı kâfi gelmeyenler.

Bunların herbiri için şehirdeki ücretlerin yüksekliği çekici sebeptir.

Ancak, şehir - köy gelir mukayesesini istatistiklerin noksanlığı sebebiyle umumî olarak yapabiliriz :

Ziraatte ve ziraat dışında (yurt içi gelir - ziraat gelir) elde edilen gelirleri mukayese edecek olursak görürüz ki, ziraat dışında faal nüfus başına gelir, ziraatte faal nüfus başına gelire nazaran daha fazladır (Tablo VII).

TABLO : VII

*Sektörler itibariyle faal nüfus başına millî gelir*

(Sabit fiyatlarla)

Yıllar	Gelir (Milyon TL.)	15 ve + yaşta faal nüfus	Faal	
			nüfus başına gelir (TL.)	
Ziraat	1950	9.551,2	8.969.446	507,41
	1955	5.607,5	9.446.102	593,63
	1960	7.403,5 *	9.737.489	760,31 *
Ziraat dışı	1950	4.567,7	1.754.013 **	2.604,14
	1955	6.754,4	2.759.170 **	2.447,98
	1960	9.311,6	3.255.756	2.860,04

*Kaynaklar :* 1) Türkiye Millî Geliri, 1938, 1948 - 56.

2) Türkiye Millî Geliri, 1948, 1955 - 62.

3) 1950, 1955, 1960 Genel Nüfus Sayımları.

\*) Bu rakamlar, 1958 de yapılan metod değişikliğinden dolayı bir miktar yüksek görünmekte ise de bu farkı burada ihmal edeceğiz.

\*\*) Dr. Ruşen Keleş, ziraat dışındaki faal nüfusu, 1950 de 3.958.000, 1955 de 4.862.000 kabul etmektedir. Ancak, bu rakamlar mesleksizleri de ihtiva ettiğinden hatalıdır. Bkz. : Dr. Ruşen Keleş; Türkiye'de şehirleşme hareketleri. S.B.F. yayını, s. 29.

TABLO : VII (ek)

## 1950 senesine ait faal nüfusun hesaplanması

	Toplam nüfus	Mesleksizler	Ziraat	Ziraat dışı
5 ve + yaş grubu	17.856.865	5.138.347	10.896.806	1.821.682
5 - 14 yaş grubu	4.928.156	2.933.127	1.927.360	67.669
15 ve + yaş grubu	12.928.709	2.205.250	8.969.446	1.754.013

## c) Şehirlerde munzam iş imkânlarının açılması :

Esas itibariyle ziraat ülkesi sayılan memleketimizde, 1950 - 60 yılları arasında, iktisaden faal nüfusun sektörler arasında dağılımında şehirleşme hareketlerine paralel önemli değişimler olurken, ikinci (imalât sanayii, inşaat gibi) ve üçüncü (ticaret, ulaştırma gibi) basamak iktisadî faaliyet dallarındaki gelişme dikkati çekmektedir. Filhakika, Tablo : VIII bize bu hususta fikir vermektedir. Şöyle ki, toplam faal nüfusta ikinci beş yıllık devrede (1955 - 60) % 6.4 lük bir artış olurken, yine bu devrede imalât sanayiinde % 21.7, inşaatta % 44.8, ticarete % 18.4 ve ulaştırmada % 30.0 nisbetinde faal nüfus artışlarıyla karşılaşılmıştır.

Bu faaliyet dallarında, faal nüfus artışları yanında yaratılan gelirin nisbî artışları daha şiddetli olmuş, bu itibarla, faal nüfus başına gelirden artış vukubulmuştur.

İmalât sanayii, inşaat, ticaret, ulaştırma dallarındaki gelişme sayesinde şehirlerde munzam iş imkânları açılmakta ve bu imkânlar da şehirleşme hareketinin genişlemesine sebep olmaktadır.

TABLO : VIII

*Faaliyet dalları itibariyle faal nüfus başına millî gelir*

(Sabit fiyatlarla)

	Yıllar	Gelir (Milyon TL.)	15 ve + yaş faal nüfus	Faal nüfus başına gelir (TL.)
İmalât sanayii :	1950	894,2	—	—
	1955	1.227,2	726.522	1.689,14
	1960	1.511,0	884.659	1.708,00
İnşaat :	1950	454,7	—	—
	1955	688,0	200.204	3.436,49
	1960	981,5	290.084	3.383,50
Ticaret :	1950	952,0	—	—
	1955	1.205,5	340.997	3.535,22
	1960	1.678,1	403.764	4.156,14
Ulaştırma :	1950	488,3	—	—
	1955	923,6	189.766	4.867,05
	1960	1.253,5	246.839	5.078,21

*Kaynaklar :* Tablo VII ile aynı.

1950 Genel Nüfus Sayımında 15 ve + yaştakiler faal nüfus te-  
lâkki edildiğinden ve tashih için gerekli rakamlara sahip bulun-  
madığımızdan 1950 senesine ait faal nüfus gösterilmemiştir.

## III — ŞEHİRLEŞME HAREKETİNİN FAYDA VE MAHZURLARI

## 1 — Faydaları :

a) Şehirlere akın, bu merkezlerde mesken, bazı hizmetler ve mallar talebini arttırmaktadır. Mesken talebinin artması inşaat sa-  
nayiine hız vererek, umumiyetle ziraatten imalât sanayiine iş gü-  
cünün geçiş prosesinde bir basamak teşkil eden inşaat sahasında  
amele talebini arttırmakta, şehir dolaylarında tuğla harmanları,

taş ocakları, kireç ocakları v.s. gibi sahalarda işçi talebini hızlandırmaktadır<sup>27</sup>. Bu da yeni bir hareketin sebeplerinden biridir.

b) Şehir içinde gıda maddeleri tevzii (bakkalık, kasaplık gibi) ve ulaştırma ile ilgili hizmetler (tramvay, otobüs biletçiliği, şoförlük gibi) talebi de artmakta ve derin bir bilgi veya teknik eğitime ihtiyaç göstermeyen bu sahalara işgücü kolaylıkla celbedilebilmektedir<sup>28</sup>.

## 2 — Mahzurları :

a) Büyük şehirlerde arsaların, meskenin, âmme hizmetlerinin, mahallî ulaştırmanın pahalı oluşu yaşama şartlarını güçleştirmektedir. Bunların sonucu olarak hayat şartları kötüleşmekte, sosyal çevre bozulmakta (aşırı kalabalık, gecekondu, suçluluk) ve âmme hizmetleri kalkınmaya ayak uyduramamaktadır.

b) Diğer bölgelerin kültürel bakımdan geri kalması ve ekonominin modern ve geri sektörleri arasındaki kaçınılmaz açık farklılıklar dengeli bir modernleşme hareketini tehlikeye sokmaktadır<sup>29</sup>.

## IV — BÜYÜYEN ŞEHİRLERİMİZ

Dar anlamda şehirleşme hareketleri münferit şehirlerin büyümesi ve şehir sayısının artması sonucunu doğuran bir nüfus temerküzü vetiresidir. Gerek münferit şehirlerin nüfusça büyümesi, gerekse şehir sayısının artması, şehirli nüfusun genel nüfus içindeki payının bir fonksiyonudur<sup>30</sup>. Bu itibarla, aşağıda (nüfus grupları itibariyle şehirli nüfus ve şehir sayısı), (münferit şehirlerin büyümesi) ve (ortalama şehir büyüklüğü) meselelerine temas edeceğiz.

### 1 — Nüfus grupları itibariyle şehirli nüfus ve şehir sayısı :

Şehirlerimizi büyüklüklerine göre, (200.000 ve +), (100.001 - 200.000), (50.001 - 100.000) ve (50.000 den az) nüfuslu olanlar (1960 da) yine dört büyüklük grubuna ayırıp incelediğimiz takdirde, (50.000 den az) nüfus grubuna ait şehirler nüfusunun şehirli

27) *Kazgan* : a.g.k.

28) *Kazgan* : a.g.k.

29) *Prof. Peter Self* : Yedinci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, s. 47 ve d.

30) *Dr. Ruşen Keleş* : a.g.k.

nüfus içindeki oranının 1950 den itibaren devamlı bir şekilde azaldığını görüyoruz. Şöyle ki, (50.000 den az) nüfus grubuna ait şehirler nüfusunun şehirli nüfus içindeki payı, 1950 de % 59.6 iken, 1955 de % 53.8, 1960 da % 48.2 ye inmiştir<sup>31</sup>. Bu itibarla, şehirleşmemizin (50.000 den fazla nüfus) grubu yönünde vukubulduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Şehir sayılarını tetkik edecek olursak, dikkatimizi çekecek olan husus (50.000 den fazla) nüfuslu şehir sayısındaki önemli artışlardır. Şöyle ki, (50.001 - 100.000) nüfuslu şehir sayısı 1950 de 6 dan 1960 da 18 e, (100.001 - 200.000) nüfuslu şehir sayısı 1950 de 2 den 1960 da 5 e, (200.000 den fazla) nüfuslu şehir sayısı 1950 de 3 den 1960 da 4 e yükselmiştir<sup>32</sup>. Bundan da münferit şehirlerin büyümesi sonucu çıkarılabilir. Aşağıda bu hususa temas edilecektir.

## 2 — Münferit şehirlerin büyümesi :

### a) 200.000 den fazla nüfuslu şehirler :

1960 Genel Nüfus Sayımına göre nüfusu 200.000 i aşan 4 şehrimizden 1950 - 55 devresinde nüfusu en az artan İstanbul'un artış oranı % 29.0, en fazla artan Adana'nınki ise % 58.6 dır. Bununla beraber, 1955 - 60 devresinde artış oranlarında bir küçülme göze çarpmaktadır. Şöyle ki, bu devrede asgarî ve azamî artış oranları % 15.5 (İstanbul) ile % 43.9 (Ankara) arasında değişmektedir (Tablo IX).

31) Bu yerlerde oturanlar 1950 de 3.126.453, 1955 de 3.730.039, 1960 da 4.274.537 kişiden ibarettir (1950, 55, 60 G. N. S. göre).

32) 1950, 55, 60 G. N. S.

TABLO : IX

1960 G.N.S. na göre 200.000 den fazla nüfuslu şehirlerimizin nüfus gelişmeleri

(1950 - 1960)

Şehirler	1950	1955	1960
İstanbul	983.041	1.268.771	1.466.535
Ankara	288.536	451.559	650.067
İzmir	227.578	296.559	360.829
Adana	117.642	186.628	231.548
Ortalama :	(404.199)	(550.889)	(677.245)

  

Şehirler	1950 - 55 artışı (%)	Ortalama artıştan farkı (%)	1955 - 60 artışı (%)	Ortalama artıştan farkı (%)
İstanbul	29.0	— 7.3	15.5	— 7.4
Ankara	56.5	+20.2	43.9	+21.0
İzmir	30.3	— 6.0	21.6	— 1.3
Adana	58.6	+22.3	24.0	+ 1.1
Ortalama :	(36.3)		(22.9)	

Kaynak : 1950, 1955, 1960 Genel Nüfus Sayımları.

Nüfusu 200.000 i aşan şehirlerimizin hızlı büyümesini Tablo X açıkça gösteriyor :

TABLO : X

200.000 den fazla nüfuslu şehirlerimizin gelişme endeksleri

(1950 nüfusu = 100)

Şehirler	1960 nüfusu	Şehirli nüfus endeksi	Şehirli nüfus endeksinden farkı	Genel nüfus endeksi	Genel nüfus endeksinden farkı
Ankara	225.2	168.9	+56.3	132.5	+92.7
Adana	196.8	168.9	+27.9	132.5	+64.3
İzmir	158.5	168.9	—10.4	132.5	+26.0
İstanbul	149.2	168.9	—19.7	132.5	+16.7

Yukarıdaki mukayeselerden görüleceği üzere, 200.000 den fazla nüfuslu şehirlerimizin tamamı genel nüfustan, Ankara ve Adana aynı zamanda şehirli nüfustan daha hızlı gelişmiştir.

*b) 100.001 - 200.000 nüfuslu şehirler :*

1960 Genel Nüfus Sayımına göre 100.001 - 200.000 nüfuslu beş şehirden 1950 - 55 devresinde nüfusu en az artan Bursa'nın artış oranı % 24.1, en fazla artan Konya'nınki ise % 43.1 dir. 1955 - 60 devresinde 200.001 ve + grubuna ait şehirlerimize benzer bir şekilde, artış oranlarında bir küçülme göze çarpmaktadır. Şöyle ki, bu devrede asgarî ve azamî artış oranları % 19.3 (Bursa) ile % 29.9 (Konya) arasında değişmektedir (Tablo XI).

TABLO : XI

*1960 B.N.S. na göre 100.001 - 200.000 nüfuslu şehirlerimizin nüfus gelişmeleri*  
(1950 - 1960)

<i>Şehirler</i>	<i>1950</i>	<i>1955</i>	<i>1960</i>
Bursa	103.812	128.875	153.866
Eskişehir	89.879	120.092	153.096
Gaziantep	71.887	96.678	124.097
Konya	64.434	92.236	119.841
Kayseri	65.488	82.405	102.596
Ortalama :	(79.100)	(104.057)	(130.699)

  

<i>Şehirler</i>	<i>1950 - 55</i> <i>artışı (%)</i>	<i>Ort. art dan</i> <i>farkı (%)</i>	<i>1955 - 60</i> <i>artışı (%)</i>	<i>Ort. art dan</i> <i>farkı (%)</i>
Bursa	24.1	— 7.4	19.3	— 6.3
Eskişehir	33.6	+ 2.1	27.4	+ 1.8
Gaziantep	34.4	+ 2.9	28.3	+ 2.7
Konya	43.1	+11.6	29.9	+ 4.3
Kayseri	25.8	— 5.7	24.5	— 1.1
Ortalama :	(31.5)		(25.6)	

*Kaynak :* 1950, 1955, 1960 Genel Nüfus Sayımları.

Nüfusu 100.001 - 200.000 olan şehirlerimizin hızlı büyümesini Tablo XII açıkça göstermektedir :

TABLO : XII

*100.001 - 200.000 nüfuslu şehirlerimizin gelişme endeksleri*

(1950 = 100)

Şehirler	1960 nüf.	Şeh. nüf. endeksi	Şeh. nüf. end. farkı	Gen. nüf. endeksi	Gen. nüf. end. farkı
Konya	185.9	168.9	+17.0	132.5	+53.4
Gaziantep	172.6	168.9	+ 3.7	132.5	+40.1
Eskişehir	170.3	168.9	+ 1.4	132.5	+37.8
Kayseri	156.6	168.9	-12.3	132.5	+24.1
Bursa	148.2	168.9	-20.7	132.5	+15.7

Yukarıdaki mukayeselerden görüleceği üzere, 100.001 - 200.000 nüfuslu şehirlerimizin tamamı genel nüfustan, Konya, Gaziantep, Eskişehir aynı zamanda şehirli nüfustan daha hızlı gelişmiştir.

*c) 50.001 - 100.000 nüfuslu şehirler :*

1960 Genel Nüfus Sayımına göre 50.001 - 100.000 nüfuslu 18 şehrimizden 1950 - 55 devresinde nüfusu en az artan Tarsus'un artış oranı % 16.2, en fazla artan İskenderun'unki ise, % 103.6'dır. Buna karşılık, 1955 - 60 devresinde, diğer iki grupta olduğu gibi, artışların yavaşlamış olduğu görülmektedir. Şöyle ki, bu devrede asgarî ve azamî artış oranları % 13.4 (Zonguldak) ile % 44.6 (Elâzığ) arasında değişmektedir (Tablo XIII).

TABLO : XIII

1960 G.N.S. na göre 50.001 - 100.000 nüfuslu şehirlerimizin  
nüfus gelişmeleri

(1950 - 1960)

Şehirler	1950	1955	1960
Sivas	52.234	66.843	93.368
Erzurum	53.353	75.371	90.069
Samsun	44.019	62.629	87.688
Malatya	48.621	64.519	83.692
Diyarbakır	45.053	61.224	79.888
Sakarya	35.581	55.622	79.420
Kocaeli (İzmit)	36.037	55.507	73.488
İçel (Mersin)	36.463	50.104	68.485
İskenderun	22.872	46.580	62.061
Balıkesir	36.005	45.685	61.145
Elâzığ	29.317	41.667	60.289
Urfa	38.685	48.296	59.863
Manisa	35.240	44.769	59.675
Maras	34.641	42.962	54.447
Zonguldak	35.722	47.589	54.010
Trabzon	33.990	42.110	53.039
Tarsus	33.704	39.182	51.184
Antalya	27.515	35.283	50.908
Ortalama :	(37.735)	(51.441)	(67.929)

TABLO : XIII

(Devam)

<i>Şehirler</i>	<i>1950 - 55 artışı (%)</i>	<i>Ort. art. dan farkı (%)</i>	<i>1955 - 60 artışı (%)</i>	<i>Ort. art. dan farkı (%)</i>
Sivas	27.9	— 8.4	39.6	+ 7.5
Erzurum	41.2	+ 4.9	19.5	—12.6
Samsun	42.2	+ 5.9	40.0	+ 7.9
Malatya	32.6	— 3.7	29.7	— 2.4
Diyarbakır	35.8	— 0.5	30.4	— 1.7
Sakarya	56.3	+20.0	42.7	+10.6
Kocaeli (İzmit)	54.0	+17.7	32.3	+ 0.2
İçel (Mersin)	37.4	+ 1.1	36.6	+ 4.5
İskenderun	103.6	+67.3	33.2	+ 1.1
Bahkesir	26.8	— 9.5	33.8	+ 1.7
Elâzığ	42.1	+ 5.8	44.6	+12.5
Urfa	24.8	—11.5	23.9	— 8.2
Manisa	27.0	— 9.3	33.2	+ 1.1
Maras	24.0	—12.3	26.7	— 5.4
Zonguldak	33.2	— 3.1	13.4	—18.7
Trabzon	23.8	—12.5	25.9	— 6.2
Tarsus	16.2	—20.1	30.6	— 1.5
Antalya	28.2	— 8.1	44.2	+12.1
Ortalama :	(36.3)		(32.1)	

*Kaynak :* 1950, 1955, 1960 Genel Nüfus Sayımları.

50.001 - 100.000 nüfuslu şehirlerimizin hızlı büyümesini Tablo XIV den anlamak kabildir :

TABLO : XIV

## 50.001 - 100.000 nüfuslu şehirlerimizin gelişme endeksleri

(1950 = 100)

Şehirler	1960 nüfusu	Şeh. nüf. endeksi	Şeh. nüf. end. farkı	Gen. nüf. endeksi	Gen. nüf. end. farkı
İskenderun	271.3	168.9	+102.4	132.5	+138.8
Sakarya	223.2	168.9	+ 54.3	132.5	+ 90.7
Elâzığ	205.6	168.9	+ 36.7	132.5	+ 73.1
Kocaeli (İzmit)	203.9	168.9	+ 35.0	132.5	+ 71.4
Samsun	199.2	168.9	+ 30.3	132.5	+ 66.7
İçel (Mersin)	187.8	168.9	+ 18.9	132.5	+ 55.3
Antalya	185.0	168.9	+ 16.1	132.5	+ 52.5
Sivas	178.7	168.9	+ 9.8	132.5	+ 46.2
Diyarbakır	177.3	168.9	+ 8.4	132.5	+ 44.8
Malatya	172.1	168.9	+ 3.2	132.5	+ 39.6
Balıkesir	169.8	168.9	+ 0.9	132.5	+ 37.3
Manisa	169.3	168.9	+ 0.4	132.5	+ 36.8
Erzurum	168.8	168.9	- 0.1	132.5	+ 36.3
Maraş	157.1	168.9	- 11.8	132.5	+ 24.6
Trabzon	156.0	168.9	- 12.9	132.5	+ 23.5
Urfa	154.7	168.9	- 14.2	132.5	+ 22.2
Tarsus	151.8	168.9	- 17.1	132.5	+ 19.3
Zonguldak	151.1	168.9	- 17.8	132.5	+ 18.6

Yukarıdaki mukayeselerden görüleceği üzere, 50.001 - 100.000 nüfuslu şehirlerimizin tamamı genel nüfustan, İskenderun, Sakarya, Elâzığ, Kocaeli (İzmit), Samsun, İçel (Mersin), Antalya, Sivas, Diyarbakır, Malatya, Balıkesir ve Manisa aynı zamanda şehirli nüfustan daha hızlı gelişmiştir.

## d) 50.000 den az nüfuslu şehirler :

Geriye kalan 118 şehrimizin özellikle son 10 yıl içindeki büyümeleri bakımından gösterdikleri değişiklik de göze çarpmaktadır.

Artış oranları % 3.8 (Urta) ile % 360.2 (Gölcük) arasında değişmektedir <sup>33</sup>.

### 3 — Ortalama şehir büyüklüğü :

1950 - 1960 devresinde, şehirlerimizin sayısı ve şehirler nüfusu artarken ortalama şehir büyüklüğünde de (şehirler nüfus toplamı/şehir sayısı) yükselme olmuştur. Şöyle ki, ortalama 1950 de 10.813 iken, 1955 de 12.734 e, 1960 da 14.290 a ulaşmıştır <sup>34</sup>.

Kısaca diyebiliriz ki, şehirlerimizin sayısı ve şehirli nüfusumuzun genel nüfus içindeki oranı devamlı surette artmakta, gerek miktar ve gerekse oran itibariyle en büyük artışlar (50.000 den fazla) nüfuslu şehirlerde görülmektedir.

### N E T İ C E

1) İktisadî bünyemizde tarımdan sanayie doğru olan değişimin, her iki sektör arasındaki daha önce belirttiğimiz gelir farklılıkları dolayısıyla, şehirleşme hareketlerimize paralel olduğuna şüphe yoktur. Bu itibarla, sanayide ziraat sektörüne nazaran vukubulacak daha fazla gelişmenin şehirleşme hareketlerini devam ettireceğini söyleyebiliriz.

Kalkınma Plânına göre, Birinci Beş Yılda sanayi sektöründe önemli gelişme olacaktır.

Şöyle ki;

a) Üretim artışı için İmalât Sanayiinde % 72.8, Ulaştırımda % 58.1, Ziraatte ise sadece % 25.6 hedef alınmıştır.

b) Sanayiın safî millî hasıla içindeki yeri 1962 de % 16.8 den 1967 de % 21.4 e (İmalât sanayiinin % 12.8 den % 16.7 ye) çıkarırken, yine bu senelerde ziraatin payının % 43.8 den % 38.3 e inmesi beklenmektedir <sup>35</sup>.

33) Dr. Ruşen Keleş : a.g.k., «Keleş'in 118 den ibaret saydığı (10.001 - 50.000) nüfuslu şehirler sayısı daha sonra 121 olarak düzeltilmiştir.» Bkz. : 1960 G. N. S. s. XXXV.

34) Şehir sayısı : 1950 de 485, 1955 de 544, 1960 da 620; Şehirli nüfus : 1950 de 5.244.337, 1955 de 6.927.343, 1960 da 8.859.731; Bkz. : 1950, 55, 60 G. N. S.

35) Kalkınma Plânı. Birinci Beş yıl, 1963 - 1967, DPT. Neş. s. 136 ve d.

Şu hale göre, şehirleşme hareketlerinin önümüzdeki yıllarda da devam etmesi kuvvetle muhtemel bulunmaktadır.

2) Daha önceki senelere göre hesaplanan bir «trend» den şehir nüfusunun Türkiye nüfusundaki payının 1965 de % 35.0 e, 1970 de % 39.2 ye ve 1975 te % 44.0 e çıkacağını tahmin edebiliriz <sup>36</sup>.

3) Nüfus artış hızı çok kuvvetli olduğu için Türkiye'de işgücü arzı da çok yüksek olmaktadır. İşgücü arzı ile yaratılan istihdam arasındaki fark, tarımda belli işlerin gerektiğinden çok insan tarafından yapılması yani gizli işsizlik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Belli bir doyma noktasından sonra tarımdaki işgücü fazlalığı da açık işsizlik halinde belirmektedir.

Tarım nüfusunun geçmişteki artış hızına göre geleceği düşünülerek 15 yıl içinde ortaya çıkacak işsizlik tahminleri Kalkınma Plânına göre şu şekildedir (Tablo XV).

36) Trendin hesabı : (Trend=Parabol)  
y=Şehirli nüfusun genel nüfustaki payı (%)

Yıllar	x	y	x <sup>2</sup>	x <sup>3</sup>	x <sup>4</sup>	xy	x <sup>2</sup> y
1935	- 3	23.5	9	- 27	81	- 70.5	211.5
1940	- 2	24.4	4	- 8	16	- 48.8	97.6
1945	- 1	24.9	1	- 1	1	- 24.9	24.9
1950	+ 1	25.0	1	+ 1	1	+ 25.0	25.0
1955	+ 2	28.8	4	+ 8	16	+ 57.6	115.2
1960	+ 3	31.9	9	+ 27	81	+ 95.7	287.1
	0	158.5	28	0	196	+ 34.1	761.3

Trend denklemi :  $Y = 24,8714 + 1,2179X + 0,3292X^2$

1965 için :  $X = + 4$   $Y = 35.0$

1970 » :  $X = + 5$   $Y = 39.2$

1975 » :  $X = + 6$   $Y = 44.0$

TABLO : XV <sup>37</sup>

Milyon kişi	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1972	1977
15 - 64 yaş grubu	15.7	16.1	16.5	16.9	17.5	18.0	20.9	24.2
İşgücü arzı	14.2	14.4	14.7	15.0	15.8	17.7	17.0	19.9
Yaratılacak istihdam	12.7	13.1	13.5	13.9	14.4	14.8	16.8	19.2
İşsizlik	1.5	1.3	1.2	1.1	0.9	0.9	0.8	0.7

Kaynak : İstatistik Yıllığı, 1960 - 62, s. 86 - 87.

Bu meselenin çözüm yolları :

a) Artan işgücünün şehirlere ölçüsüz bir şekilde akımını önlemek için tarım bölgelerinde emeğin değerlendirilmesi esasına dayanan tarım dışı çalışmaların geniş ölçüde arttırılması,

b) Plân içinde istihdam yaratıcı projelerin ve sektörlerin öncelikle ele alınması,

c) İşgücü fazlasının işgücü kıtlığı çeken Batı Avrupa ülkelerine ihracı,

d) Uzun vâdeli, yaratılacak istihdam imkânlarıyla dengeli bir işgücü artışını sağlayacak nüfus artışı hızına ulaşmak için gerekli nüfus politikasının uygulanması,

e) Bütün bu tedbirlerin istihdam meselesini yeter ölçüde çözümlenemediği görüldüğü takdirde ikinci ve üçüncü plân dönemleri için daha yüksek bir kalkınma hızının hedef kabul edilmesidir.

37) Kalkınma Plânı, s. 454.

(İşgücü arzı, 15 - 64 yaş grubunda çalışmak isteyenler için yapılan tahminlere göre hesaplanırken öğrenciler, askerler, hasta ve sakatlar, hapisler ve ev kadınlarının çalışmayacak bölümü bu tahminlerin dışında tutulmuştur.)

## 4) Büyük şehirlere akının neticeleri :

a) Mesken meselesi — Şehirli nüfus artışı, bir taraftan mesken talebini yükseltirken, diğer taraftan bu talebi karşılayacak mesken arzına imkân bulunamaması sebebiyle<sup>38</sup>, iş bulmak ümidiyle şehirlere gelen fakat işsiz kalan köylüler, başkalarına veya devlete ait arsalar üzerinde, kanuna aykırı, asgarî vasıflardan mahrum gecekondular inşa etmişlerdir. 1945 den sonra Ankara, İstanbul ve İzmir'de inşa edilen gecekondular sayısı 120.000 ve bu yerlerde oturanlar 800.000 kişi civarına ulaşmıştır<sup>39</sup>.

b) Sosyo - ekonomik durumlar — Büyük işgücü talebini fazlasıyla aşan vasıfsız işçi kütleleri, şehirlerdeki işsizliğin yayılmasına sebep olmakta, ayrıca gezici satıcıların ortaya çıkması, suçluluk baş göstermesi gibi ekonomik, sosyal problemlerin zuhuruna yol açmaktadır. Bilhassa, ailenin ve cemiyetin kontrolünün azalması neticesinde çocuk suçluluğunun önem kazanmakta olduğu dikkati çekmektedir. Büyük şehirlerde erkek nüfus oranının yüksekliği ile cinsî suçlar arasında da bir münasebet kurmak mümkündür. Büyük şehirlerde âmme hizmetlerinin ifasında karşılaşılan güçlükler, iş kollarındaki yüksek işçi devri de köyden şehire göçün neticelerine eklenmelidir<sup>40</sup>.

5) Nüfusun büyük şehirlerde temerküzünün, sanayi ve iş imkânlarının bu merkezlerde toplanmasıyla izahı mümkündür. Filhakika, 1960 da bütün yurttaki İş Kanununa tâbi işyerlerinin % 48.56 sı 200.000 den fazla nüfuslu, % 14.29 u 100.001 - 200.000 nüfuslu ve % 20.35 i 50.001 - 100.000 nüfuslu şehirlerin bağlı bulunduğu illerde toplanmıştır<sup>41</sup>. Büyük şehirlere akının yukarıda saydığımız neticeleri gözönüne alınacak olursa, fabrika ve iş merkezlerini muay-

38) Filhakika, şehirlerimizde oda başına 1955 de 1.90 ve 1960 da 1.93 kişi düşmektedir. Oda başına düşen fert sayısı şu şekilde hesaplanmıştır :

$$\Sigma \text{ Aile büyüklüğü (fert sayısı) } \times \text{ Aile sayısı}$$

$$\Sigma \text{ Ailenin sahip olduğu oda sayısı } \times \text{ Aile sayısı}$$

Kaynak : İstatistik Yılıhğı, 1960 - 62, s. 86 - 87.

39) F. Yavuz : «Gecekondular konusu». Dördüncü İskân ve Şehircilik Haftası konferansları, s. 45 - 48.

40) Tütengil : a.g.k.

41) «İstatistik Yılıhğı 1960 - 62 (s. 337 - 348) ye göre 200.000 den fazla : 13.576, 100.001 - 200.000 : 3.994 ve 50.001 - 100.000 : 5.688, Türkiye toplamı : 27.957.

yen büyük şehirler etrafında toplamak yerine, yeni çekim ve büyüme merkezleri yaratılmak suretiyle nüfusun ve iktisadî çalışmaların daha dengeli bir şekilde dağıtılması zarureti belirir. Bunun için de, Kuzey Batı Anadolu (İstanbul, Zonguldak, Ankara, Eskişehir ve Kütahya dahil), Ege ve Adana bölgesi (Seyhan, İçel, Hatay ve Gaziantep dahil) dışında kalan illerin (ki, buralarda küçük sanayi yaygındır) <sup>42</sup> öncelikle ele alınması suretiyle geri kalmış bölgelerle gelişmiş bölgeler arasındaki dengesizliklerin kısmen giderilmesi gerekmektedir. Ancak, geri kalmış bölgeleri kalkındırma ameliyesinin, iktisadî kalkınmanın hızından en az fedakârlık yapılacak şekilde gerçekleştirilmesi arzuya değer görülmektedir.

6) Bölgeler arası denge hedefine ulaşmanın birçok karışık meselelerin hallini gerektireceği şüphesizdir. Bu itibarla, kademeli bir hareket tarzının tâkibi icap etmektedir. Şöyle ki, önce yatırım projelerinin hazırlanışında birden ziyade kuruluş yeri nazarı itibara alınmalı, bunlar arasında eşitlik varsa, geri kalmış bölgeleri kuruluş yeri olarak tercih etmeli, sonra da özel teşebbüs yatırımlarının geri kalmış bölgelere tevcihi için teşvik tedbirleri (vergi indirimleri gibi) alınmalı ve kamu yatırımlarının programları arasında bu bölgelere öncelik tanınmalıdır. Bunlar yapıldıktan sonra geri kalmış bölgelerin kaldırılması mümkün olacaktır.

Yatırımlar, tasarrufa ihtiyaç gösterdiğinden, bir taraftan özel tasarruf teşvik edilmeli, diğer taraftan kamu tasarruflarının âzamî seviyeye çıkarılması çareleri araştırılmalıdır. Devlet Plânlama Teşkilâtı da bu noktalar üzerinde durmuş ve özel tasarrufların teşviki hususunda sunları tavsiye etmiştir <sup>43</sup> :

- a) Açık, kararlı ve enflasyonist olmayan bir politika yürütülerek halkta ekonomik ve politik düzene karşı güven yaratılması,
- b) Gerek ithal edilen, gerekse yurt içinde imal edilen lüks malların daha yüksek oranlarda vergilendirilmesi,
- c) Küçük gelir sahiplerinin tasarrufa teşvik edilmesi v.s.

Devlet Plânlama Teşkilâtınca, kamu tasarrufunu arttırmak için başvurulması gereken en önemli vasitanın vergi sistemimizin ıslahı olduğu belirtilmiştir <sup>44</sup>.

42) *Cillov* : a.g.k., s. 316 - 317.

43) Kalkınma Plânı, s. 482 ve 526 - 527.

44) Aynı.

1965 yılı programında, özel sektörün plâna karşı ilgisini arttırdığı, çalışmalarını plânlı kalkınmaya uydurduğu ve meselâ gayri müstahsil alanlara yatırım yapmaktan kaçındığı ileri sürülmektedir<sup>45</sup>. Ancak, bazı alanlarda kısılan bu yatırımların, gelişmesi öngörülen sektörlerle kanalize edilmesi probleminin henüz halledilemediğini de yine bu programdan anlamaktayız<sup>46</sup>.

Temennimiz, aşırı şehirleşmeyi önlemek için 1965 yılı programında da belirtildiği gibi<sup>47</sup>, özel sektörün plân ve programlarda yatırım yapmaları açıkça gösterilen alanları inceleyerek, projelerini hazırlamaları ve bütün imkânları ile bu alanlara yönelmeleridir.

---

45) Kalkınma Plâmı 1965 yılı programı, s. 414 - 415.

46) Aynı.

47) Aynı.